

Staroslověnština

1. Velkomoravské a přemyslovské období (863–1097)

Předpokládaná doba působení v počátečních fázích vývoje češtiny:

- od r. 863 na Velké Moravě,
- v 10. a 11. stol. v přemyslovských Čechách (od Bořivojova křtu do 1. pol. 12. stol.).

Vedle latiny plnila funkci psaného jazyka. Její pozice posílena a zároveň oslabena funkcí jazyka liturgického.

Ovlivnila především slovní zásobu a frazeologii v oblasti církevní komunikace.

Staroslověnština mohla navázat na domácí moravskou a českou tradici christianizace, kdy byl pozdní dialekt praslovanštiny užíván ve funkci náboženského „čtvrtého jazyka“, tj. jazyka zvaného *lingua quarta* nebo také *misionářský jazyk*. S největší pravděpodobností stsl. tuto tradici dále rozvíjela, a tak nelze u řady slov rozhodnout, jsou-li stsl. importem do češtiny nebo českým (moravským/protočeským) importem do stsl. Týká se to zejména těchto dvou skupin:

a) Slova latinského původu, která byla zprostředkována němčinou nebo která byla latinou či němčinou kalkována: *kmotra, koleda, mnich, oltář, papež, póst, prorok*.

b) Praslovanská slova, jejichž význam nebo slovo tvorná motivace se měnily pod latinským nebo řeckým vlivem: *blahosloviti* (v české podobě *blahoslaviti*), *div, duch (svatý), dušě, Hospodin, hriech, (po)kátí se, licoměrný, milosrdie, milostivý, modliti se, modlitva, mučeník, naděje, nebeský, otpustiti, spásti, spas, svatý, smilovati se, trojicě, tvořec, (s)tvořiti, stvoření, učeník, viera, všemohúci, zpověď, zповiedati se, zpovědník, zvoleník* aj.

Předmětem sporu je, jak mohla stsl. češtinu ovlivnit, když se časově nepřekrývá existence stsl. a stč. jako psaného jazyka: patrně svou roli se hrála ústní tradice a kolektivní paměť udržující biblické citáty a české části liturgie.

Staročeské stopy evidentních paleoslovenismů:

hramotina, -y f. napsané dílo, vzdělání, učenost,
prvenec, prvěnec, -ncě m. prvorozenec, dítě narozené jako první; prvotina; jedinec zaujímající přední postavení v společenském hodnocení
přěsnicě, -ě f. nekvašený chléb; židovské velikonoce;
biser, -a/-u m. perla; kulatý kamínek podobný perle

Stopy stsl. lze sledovat v nejstarší vrstvě stč. duchovních písní: *mir, spas, žizn* v písni *Hospodine, pomiluj ny*, zkomolené znění řeckého *Kyrie eleison* ve formě *Krleš*, které je

kromě jmenované písně doloženo také nejstarších latinských kronikách (na stsl. tradici ukazují nepřímo také písně *Svatý Václave* a *Jezu Kriste ščedry kněže*)

Stopy stsl. (čerpající z tradice byzantské kultury) lze vysledovat ojediněle v stč. onymii:

- ve jméně *Kliment* (se stsl. *-i-* podle byzantské řečtiny na rozdíl s *-e-* podle lat. *Clemens*, které však je ve stč. taktéž doloženo),
- v toponymech *Mitrov*, *Mitrovice* odozených od *Dimitr / Dmitr*; jde o patrona Soluně, tj. rodného města obou slovanských věrozvěstů, k jehož svátku byl na Velké Moravě složen stsl. liturgický kánon byzantského typu.

2. Emauzské období

R. 1347 pozval Karel IV. chorvatské mnichy z ostrova Pašman do Prahy. Usadili se v Emauzském klášteře (Na Slovanech). Zde pěstovali písemnictví církevní slovanštiny charvátské redakce – v několika případech podnítily církevně slovanské lexikální jednotky Klareta k tomu, aby je užil jako ekvivalety řeckých slov *bog*, *věca*, *svet*, vedle stč. lexémů užitých jako ekvivalety latinských slov *buóh*, *snem*, *svatý*.

Latina

Latina jako hlavní jazyk evropské vzdělanosti ovlivňovala podobu spisovné češtiny od středověku až přibližně do přelomu 19. a 20. stol. Latina byla hlavním prostředkem a médiem klasického vzdělání, které determinoval náhled na národní jazyk(y). Vliv latiny byl určen především následujícími faktory:

- latina byla univerzální jazykem církevní a vědecké komunikace,
- latina byla vyučujícím jazykem na školách (vyššího) vzdělání,
- v rámci vzdělání se vštěpovala znalost latinské gramatiky (Donatus, Priscianus, Varro Reatinus, Isidor Sevilský),
- vysoké prestiži se těšilo učení klasické rétoriky (Quintilianus, Cicero, *Rhetorica ad Herennium*),
- vysoké prestiži se těšil jazyk děl kanonických autorů (Cicero, Vergilius, Ovidius, Caesar ad.).

Míra latinských vlivů na češtinu se liší podle období vývoje (vyšší je ve 13. a 14. stol., zesiluje za humanismu a baroka, během 19. stol. klesá), jednotlivých autorů i textů. Obecně

platí, že se spíše uplatňuje ve vyšším stylu a v textech se speciální (zejména odbornou) slovní zásobou.

Latinský vliv, a tedy i latinismy v češtině jsou také součástí souhry vzájemných vlivů latiny a evropských **vernakulárních jazyků**, tj. místních jazyků stojících původně v protikladu k latině jakožto společnému a spisovnému jazyku západní bohoslužby a vzdělanců. Např. řada slov latinského původu přišla do češtiny z němčiny (*renovirovati*, *studýrovati*).

I Gramatika

A Flektivní morfologie

V oblasti morfologie vznikly skupiny přejatých jmen vytvářející vlastní skloňovací podsystem:

a) Původně feminina s latinským zakončením *-tio*, *-sio* adaptovaná se zakončením na *-cí* a *-sí* se ve stč. skloňovala podle starých *ɔja*-kmenů *processio* → *procesí*; *suplikací* ‚písemná žádost, prosebný list‘. Později přešla ke vzoru *stavení* (provázeno změnou rodu femininum → neutrum).

b) Podobně adaptovaná maskulina *Antoní* (← *Antonius*), *Alexí* (← *Alexius*), která se skloňoval jako *ɔjo*-kmeny. Později přešla ke vzoru *pán*.

c) Neutra na *-um* a *-ns* (z lat. *-um*, *-ns*): *privilegium* → *privilegium*, v češtině původně nesklonná.

B Syntax

Bezprostřední vlivy latiny:

a) Některé spojovací prostředky: *quam diu* (jak dlouho), *quam prius* (jak brzo, jak náhle, jak rychle), *non solum / tantum – sed etiam* (netoliko – ale i / také).

b) Některé infinitivní vazby zejména instrumentálu s infinitivem *kmen stromový, ježž pravili palmovým býti* (CestHar) ‚kmen stromu, o němž tvrdili, že je palmový‘.

c) Ekvivalenty latinského participia v ablativu absolutním

genitiv *sedíecích jich a jedúcích vece jim* EvOl Mk 14,18 ‚Když seděli a jedli, řekl jim‘

dativ *a scházějícím jim z huory přikázal jim* EvOl ‚když scházeli z hory‘

instrumentál *aby umy, tě pomáhejícím, opravil* Kar ‚s tvou pomocí – tě je forma ak. namísto instr.

d) V syntaxi se rozšiřuje užívání pádových vazeb podle latinského vzoru, např.:

genitiv vlastnosti: *jest srsti a postavy koňské* (CestHar) ‚má srst a tvar těla jako kůň‘

genitiv zvolací jako nápodoba lat. akuz. zvolacího: *Ach, mého hoře!* (KomLab) ‚Ach, mé hoře!‘, dial. *Kýho výry, Kýho čerta*

genitiv se slovesem *být* jako vyjádření přináležitosti, příp. povinnosti: *uškrnouti se mravného jest, chechtati se nezdořilého* (KomDveře) ‚slušný člověk se ušklíbne, nezdořilý se chechtá‘

dativ přivlastňovací se slovesem *být*: *hrabě jeden velmi mocný, z císařské krve narozený, jemuž bylo jméno Otto Bílý* HájkKron ‚jeden velmi mocný hrabě, potomek císařského rodu, který se jmenoval Otto Bílý‘

e) Vznik analytického pasiva *dřevo ješto vsazeno jest* ŽaltWittb 1,3 *lignum quod planantum est, ustaven sem králem* 2,6 ŽaltKlem *constitus sum rex*

Některé jevy přitom nejsou z latiny přejaty jako nový prvek, který se dosud v češtině neobjevoval, avšak latinský vzor zvyšuje frekvenci českého prostředku oproti jeho českým konkurentům, které v latině nemají oporu. To platí např. pro řadu slovesných a deverbálních forem:

1. Obliba pasiva v latině (forma s fakultativním vyjádřením původce děje) zvyšuje frekvenci opisného i reflexivního pasiva v č., přičemž existuje možnost vyjádřit původce děje u obou forem, tedy – na rozdíl od moderní č. – i u zvrtného pasiva: *mezitím Česká země od lidu vojenského {...} se hubiti nepřestávala* DačPam ‚mezitím byla česká země stále ničena vojsky‘.

2. Častěji se vyskytují přechodníkové vazby, u nichž je po vzoru zejm. lat. ablativu absolutního běžné předřazování podmětu či vřazení podmětu do přechodníkové konstrukce *uslyšavše Moravané i Čechové o takové zlé příhodě, starali se o to, aby mohli co nejdříve bratřím a sousedům svým proti nepřátelům retuňk a pomoc nějakou dáti* PaprZrc ‚Když Moravané a Češi uslyšeli o této nepříjemné situaci, snažili se, aby mohli svým bratrům a sousedům poskytnout co nejdříve podporu a pomoc proti nepřátelům.‘

3. Adj. v komparativu v přísudcích jmenných se sponou mohou být nahrazena tvarem adverbia, a to na základě homonymie obou tvarů v latině: *Nebo **pocitivěji bylo by** zprávcí zborův Páně s Eliášem prorokem nad zprzněním svatých služeb v církvi, nežli s Vallou Vavřincem nad pokažením jazyka a ozdob jeho naříkati* BlahGram ‚Bylo by totiž správnější, aby správce sborů Páně naříkal spolu s prorokem Eliášem nad zkázou svatých služeb v církvi než s Vavřincem Vallou nad úpadkem jazyka a jeho zdobností‘.

4. Infinitivní vazby po slovesech smyslového vnímání jsou domácí: *Vidím **otce přicházet*** – nahradily původní vazby akuzativu s přechodníkem *a neupadněte v túž chudobu, v jakéž **mě ležiec** vidíte* ŠtítKlem ‚ve které mě vidíte ležet‘.

Vedle toho nepůvodní konstrukce akuzativu s infinitivem (v lat. po slovesech mluvení a vnímání v aktivu): *mním to dobré býti* EvOl, *znamenal sebe býti mocného* Háj.

5. Konstrukce nominativu s infinitivem (v latině po slovesech mluvení a vnímání v pasivu, zejm. po slovese *videri* ‚zdát se‘); v češtině po ekvivalentech slovesa *zdát se* bez ohledu na slovesný rod: *některým z tovaryšstva našeho viděla se {suchalozská voda} býti kyselejší nežli jiné* (JordVod) ‚zdála se kyselejší‘), výjimečně po dalších slovesech v pasivu n. pasivního významu: *protož sem túžil na Štěstí, **kterěž** i pocivosti i zboží věří se **býti** ředitel* (Piccolomini) ‚proto jsem si naříkal na Štěstí, o němž se věří, že vládne nad důstojností i nad majetkem‘.

Nepůvodní vazby nominativu s infinitivem *manželstvo svaté a dobré býti dokázno jest* Kruml

6. Doplněk ve shodném tvaru místo v instr.: ***nesmrtdlného** by se učiniti mohl* KomLab.

7. Zájmeno *se* odkazující k podmětu nadřazené predikace: *ptal se těch sedmi knížat pekelných okolo **sebe** stojících* Historia o životu doktora Jana Fausta.

8. Vyjádření zákazu pomocí slovesa *neroditi*, *nechtíti* s inf. podle lat. *noli* s inf.: *ignoscere tu tibi **noli**; nam nullum crimen vini est, sed culpa bibentis.* – *Udá-liť se kdy zapíti, **nerod'** vína tiem **vinniti**; toť člověk nemúdrý činí, ktož víno opilstvím viní* SvatRuk ‚Nevyvlékej se z viny; neboť přečiny nepáchá víno, to je vina pijáka. Pokud se někdy opiješ, neobviňuj z toho víno; to dělá člověk nemoudrý, že obviňuje víno za opilství‘; *Protož, synu, **nechtěj se diviti**, když*

vidiš proměňovati se věc před očima tvýma skrze mocnost síry Lullius ‚Proto se, synu, nediv, když uvidíš, jak se něco před tvýma očima promění díky silnému účinku síry‘.

9. Kondicionál ve vedl. větách obsahových: *poslové vaši oznámili, že byste sobě jiného krále vzíti chtěli* Picc ‚vaši poslové oznámili, že si chcete vybrat za krále někoho jiného‘; *I vidúci žena znamení, mněla, že by její byl frejír* Konáč ‚Žena vidouc to znamení, domnívala se, že to je její milenec‘.

10. Kondicionál ve větách vztažných s významem účelu: *tři janičáře k stráži, kteří by {= aby} nás opatrovali...*, *poslal VratMitr* ‚poslal tři vojáky janičáře, aby nás opatrovali‘, nebo s interpretací účinku: *myl {tj. omyl} žádný nebud' tak velký ve mně, jenž {= že} by mne odvedl od té lásky tvé* ‚ať u mne nedojde k tak velkému omylu, že by mne ten omyl odvedl od lásky k tobě‘.

11. Některé spojovací výrazy, např. relativum s interpretací ‚a ten‘, které může připojovat i relativně samostatné jednotky (tzv. nepravé věty vedlejší s navazvacím relativem): *každý, kdož chce práva znáti a v nich s prospěchem sobě čísti i také potom v čas potřeby nastalé jich požívati, má předkem věděti a znáti, co jest právo a odkavád svooj začátek beře. Kteréž (jakž učitelé práva pokládají) na spravedlnosti založeno jest* Kristián z Koldína ‚každý, kdo chce znát práva a číst si v nich tak, aby z toho měl užitek, i jich užívat, pokud toho bude třeba, musí nejdřív vědět a znát, co to je právo a z čeho pochází. Právo (jak říkají učitelé práva) je založeno na spravedlnosti‘; *Protož k Vaší Milosti v potřebě tak důležité se utikajíc, se vši snažností žádáme i prosíme, že na místo Vencesilai Sixti jinýho pomocníka hodného již jmenovanému správci též školy Vysokokostelské obrati a z ouřadu svého jemu připojiti a to pro dobré a užitečné předně církvi, potom i města našeho ráčíte. Což když se stane, my jakž jedného, tak druhého v své péči míti a ruku ochrannou nad ním držeti a Vaší Milosti všelijak volnými službami ve všem dobrém odměňovati a odsluhovati se rádi chceme* List

kutnohorských rektorovi university M. Petrovi Codicillovi ‚Proto se s tak naléhavou potřebou obracíme na Vaši milost a velice snažně žádáme a prosíme, abyste na místo Václava Sixta ráčil vybrat výše jmenovanému správci vysokokostelské školy jiného vhodného pomocníka a ze své moci mu ho přidělit, a to pro dobro a prospěch především církve a dále i našeho města. Pokud se tak stane, budeme pečovat o jednoho i o druhého a držet nad ním ochrannou

ruku a jsme připraveni se odvděčit a na oplátku posloužit Vaší milosti libovolnými službami ve všem dobrém‘).

12. Rozličné slovosledné modifikace

a) Předsouvání rozvíjejících částí před část řídicí: *lékař jemu, aby po všem domu chodil, jediné ze dveří nevycházal, odpustil* KonHod ‚lékař mu dovolil, aby chodil po celém domě, jen aby nevycházal ze dveří‘; *předkové naši tu pochvalu vždycky měli, že jsou víry své zdrželiví* VelKal ‚naši předkové byli vždy chváleni za to, že se drží své víry‘. Tak se dostává neshodný přívlastek do antepozice: *předěšlých časuov historiae* KonHod.

b) Postponování shodných přívlastků: ... *porodila jest syna pěkného a utěšeného* KonHod.

c) Přísudkové sloveso na konci věty: *Nemát se velmi dobře, neb sukni ztrhanú má, třevíce děravé, že mu prsty vyhlídají, hladem také mře, an mu již po krčmách nechtí věřiti* FrantPráv ‚Nemá se příliš dobře, protože má roztrhanou sukni, střevíce děravé, že mu vykukují prsty, také hladem mře, protože mu v krčmách už nechtějí dávat na dluh‘.

d) Interpozice

A tak dlúho chodivše přišli až do toho hradu, kdež [jich milý syn]₁ přebýváše [Julianus]₁
PovOl 274v

Protož již vrat' [muži]₁ ženu [jejiemu]₁, neboť jest prorok a budeť se modliti za tě a budeš živ
BiblMlyn Gn 20,7

e) Postpozice tázacího slova za téma otázky: *obřízka co byla? Svátost* KomKazat ‚Co je to obřízka? Svátost‘; *A tak skrze to hajtmanuov lakomstvie jak velmi veliké biedy a psoty, kdežkoli táhnú vaše vojska, trpie, kto toho nevie?* HrubJel ‚A kdo tedy neví, jakou obrovskou bídu a nouzi trpí kvůli chamtivosti hejtmanů tam, kudy táhnou vaše vojska?‘

II Stylistika

Vliv latiny se neprojevoval jen v přejímání slov nebo syntaktických konstrukcí, ale také v přejímání zásad klasické rétoriky, a to jak v rámci středověké, tak také humanistické tradice. Typické prostředky, které se uplatňovaly také v češtině:

1. Zejména pro vyšší styl je jeho typickým znakem užití koordinovaných synonym v širším smyslu, někdy ve vztahu gradace, která vytvářejí výraznou jednotku po eufonické a rytmické stránce: *Toť nám dotvrzuje zkušenost na těch, kteří **šlechetně a pořádně** žijí jsou. Jejich živá barva, neporušená síla, **veselý a vzbuzený** duch, bystrost smyslů, **mrštnost a obratnost** údů svědčí o ctném jejich chování a naplňuje naději **vysokého a prodloužilého** věku – činí je schopné ku každému umění, ke vsí užitečné práci, a k vyplnění svých povinností; {...} I zdali **chlípníci a nečistí** takovými dary se honositi mohou?* ,To nám dokládá zkušenost u lidí, kteří vedou šlechtný a pořádný život. Jejich živá barva, neporušená síla, schopný a čilý duch, bystrost smyslů, mrštnost a obratnost údů svědčí o jejich ctném chování a naplňuje naději na vysoký a dlouhý věk – dává jim schopnost věnovat se jakékoli činnosti, jakékoli užitečné práci a splnit své povinnosti; {...} Mohou se však takovými dary honosit lidé vulgární a nízcí?‘ Kašpar Melichar Hrdlička, Důvěrné slovo v čas potřebný, 1818.

2. Charakteristické je také užívání rytmických klauzulí na konci kól a vět, založených na střídání přízvučných a nepřízvučných slabik (na rozdíl od latiny, kde rytmus klauzulí vychází ze střídání slabik dlouhých a krátkých):

cursus planus | áaa| áa|

*A v této řeči svatého Pavla nevidím, by posluhovala neb potvrzovala co o moci světské ani o tom rozdělení **trojího lidu**, jenž jest nazván tělem Kristovým* ChelčLid ,A nevidím u této řeči svatého Pavla, že by nějak obhajovala nebo potvrzovala světskou moc ani ono rozdělení na trojí lid, který se nazývá tělo Kristovo‘

cursus tardus | áaa| áaa|

*,Chce-li kto vážiti, spatří, že králové, kniežata, páni, rytieři i měštěné nemají tak plnost **k rozkoši v hotově*** HusVýkl ,Pokud si to někdo chce porovnat, zjistí, že ani králové, knížata, páni, rytíři a měšťané nedisponují tolika zdroji blahobytu‘

cursus velox | áaa| áa| áa|

*Neb i dsky všechny i nálezové všickni nejinak než česky se píší a z práva tak **budúcně psáti mají*** Všeh ,Neboť i všechny desky, i všechny nálezy se píšou jedině česky a podle práva se tak také mají psát v budoucnosti‘

cursus trispondaicus | áa| áa| áa|

*A protož byť se dlouho stavěl blázen moudrým, šibal upřímným, užralý střízlivým, předce vystižen bývá v činech svých a **při konci i vysmán** Žer* ,A proto i kdyby blázen ze sebe dělal moudrého, podvodník poctivce, opilec střízlivého, stejně ho v jeho činech odhalí a nakonec se mu ještě vysmějí‘

3. Za typický vybroušený útvar vyššího stylu, který se objevuje zejména v exponovaných místech humanistických památek (např. předmluvy), se považují následující prostředky výstavby textu:

a) Perioda, tj. rozsáhlejší souvětí skládající se zpravidla z rozvitého předvětí a závětí, k jehož znakům patří vedle charakteristik uvedených výše také symetrie a rozsahová vyváženost, popř. gradace (později uvedené členy mohou být rozsáhlejší) na úrovni vět i nižších jednotek: ***Nestálost přirození našeho a nejistota spůsobu všeho světa vždycky až posavad s sebou to přinášela, že netoliko každému člověku obzvláštěně, ale každé obci, a zvláště v regimentu a v správách světských postaveným lidem potřebí jest, bylo a zůstává povědomosti příkladův předešlého i přítomného věku, a to jako dobrých a ctnostných pro následování a naučení, tak zlých pro uvarování*** CestHar ,Nestálost naší povahy a nejistota chodu celého světa po celou dobu vždy vedla k tomu, že nejen každý člověk jednotlivě, ale i každá obec, a zvláště lidé činní ve vládě a ve státní správě potřebují, potřebovali a budou potřebovat znalost příkladů z minulé i přítomné doby, a to jak dobrých a mravných pro následování a poučení, tak špatných pro vyvarování‘

b) Časté užívání prostředků textové koheze, tj. spojek, relativ, navazovacích částic, přechodníkových vazeb: *Nejprvé **pak** pravíme, že chudí ti více sobě stýskati a naříkati zvykli, nežli je bolí, nepodařilých psů obyčeje v tom **následujícíe, kteréhož** dotkne-li se kdo neb pohrozí jemu, běží odtud s divným skvičením a sobě stýskáním, **ježto** se patrně vidí, že ho nebolí* KomList ,Za prvé tedy tvrdíme, že chudí se naučili stěžovat si a naříkat víc, než je to bolí, přičemž se řídí zvykem nezvedených psů, neboť takového když se někdo dotkne nebo mu pohrozí, běží odtud s hrozným kvičením a naříkáním, a přitom je jasně vidět, že ho nic nebolí‘.

c) Propojování textu pomocí zvukových figur, a to shodný začátek slov (**aliterace**), n. shodné zakončení slov (**homoioteleuton**): *A protož hnutí jsou duchem dobrým, věduce a rozomějice, že všecky tohoto světa věci jsou padúci a minulé, ale pravda pána Jezukrista, boha všemohoucího, zůstává na věky: My, Jan bratr Žižka z Kalichu, Jan Roháč z Dubé {...}; my všichni svrchu psaní ke všem i všech prosíme, řádně napomínajíce prikazujeme i chceme tomu, aby řádné poslušensví bylo; nebo skrze neposlušensví a neřádné vejtržky veliké škody i jsme brávali na bratřích i na statcích a hanbu často od nepřátel božích a našich trpěli* ŽižkaŘád ,A proto vedeni dobrým duchem, s vědomím a porozuměním, že všechny věci tohoto světa jsou pomíjivé a dočasné, ale pravda pána Ježíše Krista, boha všemohoucího, zůstává na věky, prohlašujeme: My, Jan bratr Žižka z Kalichu, Jan Roháč z Dubé, [...]; my všichni výše uvedení všechny a u všech prosíme a s důraznou žádostí prikazujeme a vyžadujeme, aby ve vojsku vládla náležitá disciplína; neboť kvůli nedisciplinovanosti a svévolnému výtržnictví jsme několikrát utrpěli veliké škody na bratřích i majetku a často jsme museli snášet hanbu od nepřátel božích a našich.’

Užívání periody se ojediněle vyskytuje ještě v textech v 19. stol.: *Pročež když po mně zkoumatelé šťastnější – a kěz se nám jich brzy hojně dostane! – naleznou to, že mluvě o všelikém starém řádu i neřádu, zůstal jsem tytýž jen jako na povrchu, aniž proniknul až do jádra otázky: já nebudu moci než litovati, že mne nepředěšli a nepoučili Palacký.*

III Lexikon

Přímé kontakty češtinou s latinou sice ve středověku existovaly, avšak množství latinismů bylo nicméně zprostředkováno jinými jazyky, nejčastěji němčinou, event. románskými jazyky

1. Pračeská a staročeská fáze

Na přelomu 13. a 14. stol. lze sledovat rozšiřování českého lexika jen v těch významových okruzích, které se uplatnily ve sféře psaných textů. Je to především náboženská terminologie a pak civilizační vrstva slovní zásoby související s pokročilejším stupněm společenské organizace. Z latiny se přitom přejímalo buď přímo, nebo již zmíněným prostřednictvím němčiny, v řadě případů byla latina rovněž prostředníkem a přejeté lexémy jsou původu řeckého.

Do **stč. slovní zásoby** se v této době pronikly dostaly latinismy do následujících oblastí:

a) náboženská terminologie, např. *anjel, anděl* ,boží posel‘ (← lat. *angelus*, řeckého původu), *evanjelium, evangelium* ,vyličení života a skutků Ježíše Krista‘ (← střlat. *euangelium*,

řeckého původu), *biřmovati* ‚udělovat jednu ze svátostí‘ (← lat. *firmāre* ‚upevňovat, utvrzovat‘ prostřednictvím střhn. *firmen*), *apoštol* ‚jeden z dvanácti učedníků Kristových‘ (← lat. *apostolus* tv. ← ř. *ἀπόστολος* ‚vyslanec‘), *mšě* ‚mše‘ (← lat. *missa* tv.), *oltář* (← k střlat. *altāre* tv. patrně prostřednictvím sthn. *altāri*);

b) lékařská terminologie, např. *podagra* ‚dna‘ (← lat. *podagra*, původem z řečtiny), *klistery*, *klistra*, *klystýr* (k lat. *clystēr* ‚nálev‘ něm. prostřednictvím), *gargarisma* ‚kloktadlo‘ (← střlat. *gargarisma* tv.);

c) terminologie přírodních věd, a to do terminologie mineralogie, např. *alabastr* ‚sádrovec‘ (← lat. *alabastrum*, řeckého původu), *galaktid* ‚světlý kámen, vápenec‘ (← střlat. *galactites*), *citrín* ‚kámen žluté barvy‘ (k střlat. *citrinus* ‚žlutý‘), *aloe* ‚tučnolistá rostlina, aloe‘ (← lat. *aloē*, původem řeckého), *fiola*, *fiala* ‚drobná voňavá květina‘ (← lat. *viola*, prostřednictvím sthn. *vīole*);

d) terminologie související s rozvojem v oblasti administrativní správy a práva (ve 14. stol), jako *interdikt* ‚církevní trest, klatba‘ (← *interdictum* ‚zákaz‘), *majestát* ‚vznešenost, panovnická moc‘ (← lat. *maiestās* ‚velikost, výsostnost‘), *ciesář* (← vl. jm. *Caesar* prostřednictvím gót. *kaisar*), *persona* ‚osoba, jedinec‘ (← lat. *persōna*);

e) slovní zásoba z oblasti běžného života německým prostřednictvím, např. *cihla* ‚stavební materiál‘ (← lat. *tēgula* ‚taška‘ prostřednictvím střhn. *ziegel* ‚cihla‘), *kuchyně* (z lat. *cucīna* prostřednictvím sthn. *chuhchina*).

2. Středně česká fáze

Mnoho slov latinského původu proniklo v průběhu 15.–17. stol., zejména zásluhou rozvoje vzdělanosti inspirované humanismem:

a) terminologie školská, jako *akademie* ‚vzdělávací zařízení‘ (← lat. *Academia*, řec. původu), *autor* ‚tvůrce‘ (← lat. *auctor*), *docent* ‚vyučující na vysoké škole‘ (← lat. *docens* ‚učící‘), *rektor* ‚správce, ředitel školy‘ (← střlat. *rēctor*);

b) do terminologie administrativní a právní, např. *akta* (← lat. *ācta* ‚úřední spisy‘), *apelací* (← střlat. *appellatiō* ‚předvolání, obsílka‘), *audienci* (← lat. *audientia* ‚slyšení‘), *exekucí* (← lat. *exsecūtiō* ‚vykonání, provedení‘), *kvartál* (← střlat. *quārtāle* odvozeno z lat. *quārtus* ‚čtvrtý‘), *mandát* (← střlat. *mandātum*), ‚příkaz; pravomoc‘) aj.;

c) do běžného jazyka, jako např. *kalendář* (← střlat. *calendarium* tv. prostřednictvím něm. *Kalender*), *formule* ‚vzorec, obrazec, výraz‘ (← lat. *formula* ‚podoba, pravidlo, předpis‘), *globus* (← lat. *globus* ‚koule‘), *orloj* ‚hodiny, měřidlo a ukazatel času, později zvl. hodiny

mechanické (natahovací)‘ (← lat. *hōrologium* ‚sluneční nebo vodní hodiny‘ ř. původu, snad prostřednictvím střhn. *ōrlei*).

3. Novočeské fáze

V nové době se do češtiny doslalo velké množství původem latinských slov prostřednictvím moderních evropských jazyků: vedle vědecké terminologie jsou to slova z nejrůznějších tematických oblastí, mnohé z nich byly vytvořeny uměle na bázi latiny a/nebo řečtiny:

- a) oblast společensko-politická (*aspekt, asertivita, reputace, reprodukce, republika, senát, kongres, revoluce, byrokracie, imperium, prezident, ministr, provincie, gubernie, kontinent* aj.),
- b) oblast obchodně-právní (*konsorcium, konsensus, statut, restituce, konkurence, nomenklatura, norma* aj.),
- c) oblast umělecko-kulturní (*literatura, beletrie, poezie, próza, sonet, fólie, artefakt, artista* aj.).

Latinské termíny se zčásti prosadily i v jazykovědě, jako např. názvy pádů (*nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, lokál, instrumentál*), názvy kategorií čísla (*singulár, plurál, duál*), dále různé slovesné kategorie *infinitiv, prézens, perfektum, préteritum, imperfektum, imperativ, konjunktiv, aktivum, pasivum*, názvy hlásek *konsonant, vokál, sonanta, aspiráta, velára* aj.

V internacionalismech tvořených na bázi latiny vykazují nezanedbatelnou frekvenci výskytu některé lat. prefixy, např. **ab-** (← lat. *ab* ‚od‘): *absolutní, ablativ, absolvovat, absorbovat, absurdní* aj.; **a(d)-** (← lat. *ad* ‚k, při‘): *adaptovat, adheze, adoptovat, asimilovat, aparát* aj.; **de-** (← lat. *dē* ‚od, z‘, často má v těchto prefixátech význam opaku): *degenerace, deminutivum, demonstrace, decentralizace, demobilizace, degradace* aj.; **e(x)-** (← lat. *ex* ‚vy-, z-‘, ve vztahu k osobám ‚bývalý‘): *excelovat, expedice, experiment, explikace, exkrement, ...; exministr, exprezident* aj.;

Některé z těchto prefixů se uplatňují nověji i při tvorbě derivátů od slov domácího, resp. nelatinského původu: *exmanžel, restartovat, subdodavatel, subtropický; supervýhodný, superlevný, supermarket, superman, ultralehký, ultrapravicový, ultrafialový, ultrakrátký, ultratenký, ultrazvuk* aj.

Řada z nich (ať už řeckého nebo latinského původu) se nachází na pomezí mezi afixem a lexikálním kořenem: *auto-*, *bio-*, *dia-*, *euro-*, *fero-*, *foto-*, *mono-*; *mikro-*, *mini-*, *mono-*, *termo-* ...

Vlivy němčiny na češtinu

Vliv němčiny na češtinu se realizoval v řadě jazykových plánů, tj. kromě slovní zásoby také na úrovni fonologické, morfologické a syntaktické stavby češtiny. Míra těchto vlivů byla zejména v oblastech ne-lexikálních objektem ostré diskuze, jelikož se za ní mnohdy ukrývaly společenské (politické) postoje. V české jazykovědě lze pozorovat dvě extrémní stanoviska:

- vliv němčiny je mimořádný – východisko puristů snažících se od 1. pol. 19. stol. do období 1. republiky vymýtit z češtiny všechny skutečné nebo domnělé germanismy,
- němčina ovlivnila jen slovní zásobu – v ostatních plánech jsou všechny jazykové jevy podobné němčině výsledkem autonomního, tj. na němčině nezávislého vývoje češtiny.

Konvergentní vývoj mezi jazyky různého původu však lze pozorovat i v jiných středoevropských jazycích (němčina, čeština, slovenština, maďarština, **polština?**, **slovinština?**, **chorvatština/srbština?**), zejména v oblasti slovní zásoby a fonologie, zčásti též gramatického systému:

- trojúhelníkový vokalický systém,
- vokalická kvantita jako distinktivní rys,
- pevný dynamický přízvuk na první slabice,
- znělostní opozice konsonantů /h/ – /c/,
- odstranění korelace měkkosti u konsonantů,
- trojstupňovitý systém kategorie slovesného (absolutního) času + analytická podoba minulého a budoucího času; pro němčinu je typické tvoření futura pomocí auxiliáru *werden* majícího původně inchoativní význam ‚stát se‘, kdežto ostatní germ. jazyky ho tvoří pomocí modálního slovesa (typicky s významem ‚chtít‘),
- systém modálních sloves (*muset – müssen*),
- syntetická jmenná deklinace,
- číslovky typu *jednadvacet, dvaadvacet, třiadvacet*
- syntetická forma stupňování adjektiv,

- analytické pasivní a rezulativní konstrukce typu *mám uklizeno?*,
- systém modifikačních částic, a to bezprostředně (*holt, furt, kór (gar), ausgerechnet*)
anebo zprostředkovaně (*přece – doch*).

Na základě těchto a jiných paralel a na základě shod v lexikálním systému vznikly rozličné koncepce, které v tomto prostoru počítají s fenoménem jazykového svazu.¹ V odborné literatuře se operuje se třemi typy:

- centrální (Lewy),
- středoevropský (Skalička, Skála, Nekula, Kurzová, Newerkla, Thomas, 2008)
- podunajský (Décsy) – v této koncepci se však němčina vyděluje od ostatních jazyků.

Další podobnosti, které bychom mohli stanovit mezi češtinou a němčinou, jsou:

- onkání a onikání (onkání zčásti i v maďarštině),
- nominální oslovení s titulem v rakouské němčině, češtině a zčásti ve slovenštině,

Vlivy němčiny ve slovní zásobě

1 Období před německou kolonizací

Nejstarší přejímky z němčiny pochází již z období pozdní praslovanštiny (od 8. stol. do 10. stol.), tedy z období západoslovanské mise vycházející ze Salcburku, Řezna a Pasova. Týká se významových okruhů spojených s doménou církevní a náboženské komunikace, část slov byla do němčiny předtím přijata z latiny: *almužna, biskup, mnich, oltář, opat, papež, postit se, žalm, žaltář* atd.

2 Období vlády posledních Přemyslovců a Lucemburků

Období 13. a 14. stol. je obdobím německé kolonizace, kterým začíná fáze česko-německého jazykového bilingvismu, trvající až do konce 40. let 20. stol. V období 13. a 14. dochází k enormnímu přejímání lexikálních jednotek z němčiny, které zasahují rozličné významové okruhy (odhadem 1500 lexikálních jednotek):

¹ Jde o termín z oblasti kontaktové lingvistiky. *Jazykový svaz* je tvořen nejméně třemi jazyky rozdílného původu (z hlediska příbuznosti), které na základě vzájemného kontaktu začínou sdílet stejné jazykové vlastnosti. Obvykle jsou takové jazyky v jazykovém svazu bez mocensky hegemonního jazyka (tzn. jeden jazyk není hegemonem těch zbývajících – to není pro střední Evropu do konce roku 1918 typické, neboť hegemonem je němčina, později němčina a maďarština). Typickým příkladem je *balkánský jazykový svaz*.

- církev a náboženství (např. *bekyně, biřmovat, hřbitov*, původně *břítov, kacír, klášter* aj.),
- rytířstvo, život u dvora a feudální správa (např. *helma, hold, léno, man, pancíř, rytíř, šlechta, šorc, turnaj, terč, truksas* aj.),
- vojenství (např. *dráb, hejtman, herold, houf, kapitán, knap, knecht, mustrovat, plundrovat, puška, rota, šturmovat, taras, žoldněř* aj.),
- hornictví a hutnictví (např. *cín, halda, havíř, hunt, huť, klejt, ort, pavovat, perk, perkmistr, sachta, šichta, šmelc, štajgr, urbura, utrych* aj.),
- řemesla a živnosti (např. *arkýř, cech, fermež, hamr, hoblík, malíř, parlér, perlik, platněř, šlejř, šrotěř, truhla, valcha* aj.),
- města a městské právo (např. *clo, činže, forberk, frejd, frejmark, frýd, glejt, jarmark, kšaft, kšeft, mazhaus, ortel, špitál, pranýř, purkmistr, purkrecht, rathaus, ryn(e)k, šoltys, šos, uberman, ungelt* aj.),
- polní a lesní hospodářství (např. *bažant, fládr, fořt, hejduše, krumpolec, manhold, milíř, miřík, nunvice, páv, šafář, troky, věrtel, vochle* aj.),
- kuchyně, jídla a potraviny (např. *bochnik, calta, cukr, heryn(e)k, kaldoun, kapusta, knedlík, kuchyně, meloun, pánev, preclík, pretovat, rendlík, rýže, spíž(e)/špíž(e), varmuže, zemle, žufěň* aj.),
- hra a zábava (např. *eso, flus, hazard, kejklíř, krychle, sach(y), tanec, touš, vr(c)hcáby* aj.),
- negativní a podvodné chování (např. *hamižný, hampejz, helmbrecht(ník), láryně, lůza, merhyně, spile, šantročit, šmejd, štercíř, tatrman, trulant, žertovat* aj.),
- lékařství, léčivé rostliny a koření (např. *anýz, baldrián, barvínek, bertrám, dejvorec, dragant* (též *tragant*), *encián, flus, galgán* (též *galgant*), *kafr, kerblík, kerhart, koriandr, lékořice, lektvar, libeček, ošlejch, ožanka, pastrnák, petržel, polej, puškvorec, šafrán, traňk, tymián, žanykl* (též *ženykl*), *žindava* aj.),
- látky (např. *barchet, cvilink* (též *cvilich*), *čaloun, haras, jircha, kment, šamlat, šarlat* aj.)

3 Období habsburské monarchie

I v následujících stoletích trval vliv němčiny na češtinu. Kromě již zmíněného česko-německého bilingvismu byl za něj zodpovědný nástup Habsburků na český trůn 1526,

postupná ztráta svrchovanosti zemí Koruny české po r. 1620 a tím související průnik němčiny do oblasti státní správy, vojenství, soudnictví, vyšší vzdělávací soustavy a následně i běžných oblastí vyšší společenské komunikace od konce 18. stol.

Vliv němčiny je diferencovaný a realizuje se na úrovni:

- spisovného (prestižního) jazyka,
- mluvených variet němčiny, včetně nářečí.

Nelze úplně jednoduše vymezit významové okruhy, do kterých zasahuje němčina, neboť se její vliv týká téměř všech oblastí společenské komunikace.

Ne všem výpůjčkám se ovšem podařilo prosadit se ve stejném rozsahu, což souvisí s jejich pojmenovací funkcí, sociálním zázemím a příslušností k varietám českého národního jazyka. Na jejich rozšíření také měly vliv puristické tendence z 19. stol., které řadu slov vytlačily do sféry nespisovných, často expresivních výrazů. Podle míry rozšíření můžeme vydělit několik okruhů:

- Lexémy pojmenovávají reálie v české prostředí do té doby neznámé (jak např. *drilich, karfiol, kolba, kvecír, mandl, parketa, pendrek, pišingr, pozoun, prejz, raketa, ranec, rašple, sulc, šalovat, šanon, špenát, tolar, tréma* aj.),
- Výrazy z vojenské oblasti, které se čeští vojáci naučili u rakouské armády, a) přejímaly se do spisovného jazyka jako odborné termíny (např. *aprovizace, asanovat, asentovat, celta, ešus, gardedáma, kartáč, kasárna, kastrol, kavalec, šarže, ubikace* aj.), b) většinou se staly součástí hovorového substandardu (např. *cukšfira, fízl, flanc, hapták, lágr, kasírovat, kriminál, obrst* (též *obršt*), *pinkl, pučflek, šamstr, urlaub, vachmajstr, viks* aj.).
- K některým reáliím existovaly v češtině již v době převzetí výpůjček vlastní výrazy: ze vzniklých synonym potom časem jedno převážilo nad druhým (srov. *štrúdl – závin*).

Jak již bylo řečeno, přejímky se postupem času ocitly pod tlakem puristů, a tak bývají starší běžné germanismy v novějších obdobích nahrazovány slovy jinými: *akštajn – jantar, kšaft – závěť, grunt (krunt) – 1. základy (stavby), 2. půda, pozemek, příp. statek, 3. (srdce ap.) hloub, hlubina, nejhlubší místo, 4. základ, podstata, 5. důvod, příčina*.

Silou zaváděná bilingvnost v časech protektorátu Čechy a Morava neměla na češtinu zásadní vliv. Byla přijata slova, která souvisela s reáliemi nacistického režimu (např. *anšlus*, *esesman*, *gestapo*, *haknkrojč*, *rajch*, *rajchsrát*, *treuhänder/trojhendr*, *wehrmacht* aj.), někdy i se zkomolujícím a vědomě karikujícím podtextem (např. *šajsmark* aj.).

Po odsunu německého obyvatelstva jsou sice přijímána německá slova, ale v srovnání s předchozími etapami jde o nepatrné množství. Vesměs jde o slova mající povahu internacionalismů, resp. výrazů spjatých s německy mluvící společností (*auslendr*, *bundesbanka*, *bundesliga*, *gastarbeit(e)r*, *kindervajíčko*, *landsmanshaft*, *parkplac*, *pendler*, *puzzle* v chybné výslovnosti [pucle], *špilmachr*, *wunderkind* atd.).

Integrační procesy

Slova německého původu jsou v rámci procesu přijímání vystavena procesům adaptace:

- fonologické, morfonologické,
- morfologické,
- slovotvorné.

Fonologická integrace

- náhrada německého fonémy, pro který (stará) čeština nemá patřičný protějšek
střhn. *phlaster*, *pflaster* → stč. *plastr*, *flastr* ‚náplast‘
varwe → stč. *barva*, *barba* ‚barva‘
- asimilace
rhn. *feldscher* → *felčar*
rhn. *buntschuo* → *punčocha*
- disimilace
stč. střhn. *arkēre* → stč. *alkěř* (vedle *arkěř*) ‚arkýř‘
- elize
rhn. *durchschlag* → *duršlog*
rhn. *werkstatt* → *verštat*

- metateze
něm. *Molch* → *mlok*
- vkládáním hlásek
střhn. *zibōrje* → *cimbuří*
Wiener (Heller, Pfennig) → *vindra* ‚drobná mince‘

Expresiva něm. původu si uchovávají příznakové fonologické kombinace: v iniciální slovní pozici *cv-*, *čv-*, *ks-*, *kš-*, *kv-*, *pš-*, *šk-*, *šm-*, *šl-*, *šp-*, *št-*, uprostřed slova *-ajc-*, *-ajs-*, *-ajz-*.

Morfonologické a morfonologické adaptace

V češtině se vyskytují sufixy, které byly při přejímání výpůjček z němčiny v jednotlivých historických fázích produktivní. Zvláštní případ přitom představuje sufix *-unk-/-uňk-*, který byl rovněž převzatý z němčiny a časem se těšil určité produktivitě dokonce i v č., čímž došlo k vlastním derivátům jak z německého, tak i z č. jazykového materiálu (*meldunk*, *štelunk*, *mišunk*, ...; *šizunk*, ...).

Zvláštní skupinu přejatých sloves tvoří taková, která svým způsobem tvoření pomocí afixů *-ír-* + *-ova-* + *(-t)* (tj. *-írovat*) explicitně demonstrují svůj cizí původ: *dranzírovat*, *gustýrovat*, *hofírovat*, *kašírovat*, *kopírovat*, *lavírovat*, *natrapírovat*, *parírovat*, *prubírovat*, *špintizírovat*, *tupírovat* atd.

Germanismy = internacionalismy

- *dík(y)* + dat. – *grâce* à – *dank* + dat. – *blгодарja* + dat.,
- *následkem* + gen. – *en conséquence de* – *infolge* + gen. – *vsledstviје* + gen.,
- *bezúspěšný* – *bezuspešnyj* – *erfolglos*,
- *vyloučeno* – *exclu* – *ausgeschlossen* – *isključeno*,
- *listovati* – *feuilleter* – *blättern* – *listat’* // *perelistyvat’*.

Gramatické jevy hodnocené puristy jako germanismy:

- kalky *Mit-leid* – *sou-cit*, *Aus-druck* – *vý-raz*, *durch-setzen* – *pro-sadit*,
- kompozita *blitzschnell* – *bleskurychlý*, *Großstadt* – *velkoměsto*, *Jahreszahl* – *letopočet*
Baumreihe / *Baumgang* – *stromořadí*, *Kleinbauer* – *maloroľník*,

- ústup záporového genitivu: *nemám peněz* → *nemám peníze*,
- „něm. vazby“: *dobýti města* → *dobýti město*,
- epistémické užití modálních sloves: *náš soused má býti velmi řádný muž*,
- modální užití předložky *k* + DAT dějového jména: *je k dostání*,
- ukazovací zájmeno v superlativu: *Hle, ten nejvěrnější sluha*,
- proměna významu prefigovaných sloves: *vorwerfen* – *předhazovat komu co* (ve významu ‚vyčítat, vytýkat‘), *übertreiben* – *přehánět co* (ve významu ‚nadsazovat, zveličovat‘),
- ztráta kongruence přechodníků,
- koncové posavení slovesa ve vedlejších větách,
- některé předložky nebo „předložkové výrazy“: *in Folge von* – *následkem*, *hinsichtlich einer Sache* – *ohledně čeho*, *wegen* – *stran(u)*,
- některé spojovací výrazy: *und zwar* – *a sice*, *so dass* – *tak že*,
- některé případy verbo-nominálních spojení: *Eindruck machen* – *dělat dojem*, *in Zorn kommen* – *přijít do hněvu*,
- onkání / onikání: *Oni dovoletí, pane supernumerář*,
- změna vazby v modálních konstrukcích typu *Je vidět Sněžku* → *Je vidět Sněžka*.

Možné vlivy němčiny, které zůstaly stranou pozornosti puristů nebo které jimi nebyly kritizovány:

- modální slovesa *musěti*, *drbiti*,
- absentiiv *Petr se je koupat*.

Romanismy

Výrazy z romanizované lidové latiny, resp. obtížně specifikovatelné hovorové románštiny, které přešly do praslovanštiny v období 2. pol. 1. tisíciletí n.l.). V tomto období prokazatelně existovaly kontakty mezi Praslovany a latinsky mluvícím obyvatelstvem v oblasti Podunají a Balkánu.

Existuje skupina slov, tradičně hodnocených jako latinismy, u kterých je nutno předpokládat spíše původ románský: *kříž*, *biskup*, *mše*, *sobota*, *košile*, *mísa*, *ocet*, *kmotra*, *třešeň*, aj.

Galicismy

Mezi českými zeměmi a Francií od středověku čilé kontakty:

- a) styk mezi mnišskými řády,
- b) čeští studenti na francouzských univerzitách,
- c) dynastické svazky Lucemburků a s tím související pobyt české šlechty ve Francii a naopak pobyt francouzských osobností na královském dvoře,
- d) od konce 17. stol. výrazná frankofonní orientace české šlechty (některé rody dokonce francouzského původu),
- e) od 19. stol je Francie a její kultura objektem obdivu a mimořádného zájmu českých elit: francouština je v této době prestižním mezinárodním jazykem (kultury, diplomacie a vědy). Přejímání galicismů do češtiny končí přibližně v pol. 20. stol.

Ve stč. období byla slova francouzského původu zpočátku přejímána prostřednictvím němčiny.

StčSl.

čaprún ‚krátký plášť s kapucí‘ ← střhněm. *schaperûn, schaprûn, tschaprûn* ← franc. *chaperon*

čiňek, čiňk, -ňka / cink, cinek ‚bělmo‘, pětko (pět ok) na kostce ← *zing, zinke quinio, pětko na kostce* ← franc. *cing*, ← ital. *cinque*

déka ‚dýka‘ ← střhněm. *degen* ← franc. *dague-*

I v mladších obdobích hrála zprostředkovatelskou roli němčina *maširovat* ← něm.

marschieren ← franc. *marcher, princ, plakát, flétna, pozoun, partaj, marod, oficír, lajtnant, portýr, generál, divize, manévr, kadet, mušketýr, arkebuzír, bastion*. Od 19. stol. přímé přejímky.

Karpatismy

Speciální slovní zásobu přinesly na východní okraje českého národního jazyka valašští kolonisté. Na naše území přicházeli od konce 15. stol. z oblasti dnešního Slovenska. Šlo o končící vlnu kolonizace obyvatel vyznačujících se schopností hospodařit ve výše položených oblastech, která vzešla z oblasti dnešního Rumunska. Tito obyvatelé ovšem během svého

postupu splývali s domácím obyvatelstvem a přijímali jazyk rozšířený na území, na němž začali hospodařit. Zachovávali si jen specifickou vrstvu slovní zásoby, která souvisela s jejich hospodářským životem a kulturou (s tzv. karpatským salašnictvím: náradí, stavby a jejich názvy, kultura bydlení, chov ovcí, popř. koz, technika zpracování hrubé ovčí vlny, mléčná produkce, výrazivo geomorfologického rázu: terén, terénní útvary atd.).

A. Vašek rozlišuje tři lexikální vrstvy spojené se salašnictvím:

- původu rumunského (např. *brynza* (fem.) ,ovčí sýr‘, *cap* (fem.) ,kozel‘, *koliba* (snad z ř.) (mask.) ,ohrazený kout v chlévě, chlívek‘, *gaura* (fem.) ,vykotlaná díra ve stromě‘, *gúry* (pl. tantum, fem.) ,výslužky ze zabíjačky, především podbradek‘, *vakeša* (fem.) ,ovce okolo očí černá‘);
- původu maďarského (*aldamáš* (mask.) ,litrkup‘, *gazda* (mask.) ,hospodář‘);
- původu ukrajinského (*prlič* (mask.) ,trlič; hořec žlutý, *Gentiana lutea*‘).

Hispanismy

Existuje řada slov španělského původu, která byla ve starších fázích přejata zruvidla prostřednictvím němčiny, později jako internacionalismy (*chunta*, *ranč*, *mulat* apod.).

liga (← něm. *Liga* ← šp. *liga*)

armáda (← šp. *armada*)

major (← něm. *Major* ← šp. *mayor*)

barák (← něm. *Baracke* ← fr. *baraque* ← šp. *barraca*, zřejmě katalán. původu),

flotila (← něm. *Flotille* ← šp. *flotilla*, patrně z fr. *flotte*)

kamarád (← fr. *camarade* ← šp. *camarada*)

Rusismy

Vliv ruštiny je spojen s činností obrozenské generace J. Jungmanna, pro kterou byla ruština důležitým zdrojem doplňování slovní zásoby spisovné č., ale také vzorem slovanského jazyka

Ruština ovlivňuje češtinu především v lexikonu: *blahý, bol, chrabřý, jařmo, kormidlo, průmysl, příroda, sloh, vkus, vzduch, záliv*. Jeho rozsah není úplně snadné stanovit, neboť řada přejímek má společnou ruskou a polskou předlohu, někdy také jde o slova vyskytující se ve stč.: *předmět, příroda, řešiti*.

Doplňkový instrumentál typu *Rozvíjela se jarním kvítkem, Toto místo sloužilo hrobem mé cti*.
Různé genitivní vazby (*Silnější byl otcovského práva, Miluji Francouzů*).

Modální predikativa typu *dlužno, možno, nutno*.

Původem polská pasivní konstrukce, která v 19. stol. přechodně objevila v češtině –
bezesponové přičestí minulé trpné s akuzativní rekcí typu *Do maloruštiny mícháno polštinu i latinu*; chybějící sponu má přitom společnou i s odpovídajícími ruskými konstrukcemi.

Vliv polštiny

Determinován několika faktory:

1. objevují se oblasti, kde žije (žilo) české a polské etnikum vedle sebe nebo společně (slezskočeské dialekty v bezprostřední blízkosti dialektů slezskopolských, na území Těšínska jazyková situace mísení češtiny a polštiny) ; na území jazykově polském několik českých jazykových ostrůvků (Baborów, Zelów);
2. čeština plnila ve Slezsku v období raného novověku roli jednoho ze spisovných jazyků;
3. existovaly kulturní česko-polské / polsko-české kontakty, které zesílily v období národního obrození, kdy byla polština jedním ze vzorů pro rozvoj moderní spisovné češtiny (především Jungmannově generaci).

Nejstarší polonismy se objevují v 16. stol. – a) mezi botanickými termíny v českém překladu Mattioliho herbáře (1563): *rdest, kručinka, vitečky*, b) v českých vydáních Paprockého děl *bočan* ‚čáp‘, *mohyla* a *otčizna* ‚vlast‘, c) ve slovnících D. Adama z Veleslavína *častovati* ‚poskytovat‘, *flet* ‚nádoba‘, resp. ‚druh hudebního nástroje‘.

Vliv polštiny je patrný u J. A. Komenského, který v letech 1628–1656 s přestávkami žil v polském Lešně – *blankytný, čupřina, náčelník, varle* nebo *výměr* a také v podobě slov německého původu, která se v p. užívala dříve než v č. (*pantofel, vymordovati, zprubovati*).

Největší vliv polštiny na češtinu v době národního obrození, jednak v krásné literatuře, jednak v odborné terminologii. Jak už bylo řečeno výše, řada těchto přejímek má společné východisko polské a ruské a/nebo má své paralely ve staré češtině: *průliv, záliv, chrabry, mih*.

Polština stimulovala frekvenci některých slootovorných sufixů *-ka, -ný, -ík, -ek, -ice, -ost, -ec, -ce* a *-stvo*.

Výše bylo uvedeno, že polština měla také jistý vliv na přechodný výskyt pasivních konstrukcí typu *Do maloruštiny mícháno polštinu i latinu*, na jejichž přejetí měla zřejmě vliv i ruština.